Соколёнок

Лашын

6/2019

ноябрь–декабрь

0+

БАЛАЛАР УЬШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

2020

Аявлы окувшылар!

Сизди келеятырган Янъы йыл ман кутлаймыз!

Сизге окувынъызда уьстинликлер, яшавда кенъ йол йораймыз!

Мырадынъыз толы болсын, ойынъыз туъз болсын,окувда белсенлик коьрсетинъиз. Ата-ананъыз бан оьктем болынъыз!

“Лашын”журналын окымага куьнлеринъиз коьп болсын.

Журналга язылмага амал этинъиз!

Редакциядынъ куллыкшылары

Борис ИНАЛОВ

МАКТАВ СИЗЕ, БИЗИМ АЬСКЕР

Куьнде халктынъ,
Кыйын салып тапканын,
Туьнде онынъ
Тыныш уйклап ятканын,
Бавда яслар
Яйнап кирпик какканын,
Саклап турган,
Аьскер, сага коьп мактав!

Карзнасы
Толып яткан еримди,
Гуьлдей атып
Барган меним элимди,
Ямагатым,
Халкым сенген сенимди,
Аклап, саклап
Турган сага коьп мактав!

Суьйген элдинъ
Оьмир карлы тавларын
Шор-шор эткен
Тенъиз, йылга сувларын,
Орманларын,
Эгинлерин, малларын
Саклап турган,
Аьскер, сага коьп макдав!

Шыныккансынъ
Кыйын салып кырларда,
Енъип явды
Кан тоьгискен йылларда,
Энди сени
Биз мактаймыз йырларда,
Сен турасынъ
Эл, ямагат ойларда.

Мактав сага,
Мактав, бизим аьскери!
Оьктемсиймен,
Коьрсем сенинъ турысынъ,
Кара явга
Оьткир сенинъ кылышынъ,
Ойынъ сенинъ
Саклав халклар тынышын...

Гамзат пан биринши йолыгыс...

Гамзат Аджигельдиев ногай поэзиясында эткен салдарлы косымы акында айтадылар эм аьли де айтылаягына эш бир шек те йок. Ол ога тийисли болган шаьйиримиз дер эдим.

Оьзи кардашым, оьзи досым, оьзи суьйген шаьйирим Гамзат Аджигельдиев пен болган биринши йолыгысым акында айтпага деп токтадым. Эсимде калган йок, яде 1958-нши яде 1959-ншы йыл болмага болады. Биз туьрли авыллардан келген яслар эм кызлар Терекли-Мектебтеги орта мектебинде окыймыз эм ондагы интерната турамыз. Азба-коьппе ол заманларда бизим интерната 130-га ювык балалар туратаган эдилер. Куьз куьни. Кеште интернаттынъ биринши шарлагындагы залында дерислерди этип болсак, кешки ас ашавы басланады. Дежурный – тербиялавшы Мокринский Василий Михайлович эди. Ол, аьдетинше, залдынъ бир шетинде олтырып, яслар ман шахмат ойнамага суьетаган кылыгы бар эди. Ол да бизге ярайды. Сосы йолай да солай болды... Онынъ тоьгерегине йыйылып каламыз эм бизим аьр биримиз де шахмат ойнамага суьемиз. Ол заманларда шахмат, шашка деген затлар да аз эди.

Арасы бир неше такыйка кетпей, бир-эки яс йигит бизим олтырган ерге келип калды эм оларга карай берип, Мокринский суьйинди эм айтты:

– Мине Гамзат оьзи келеятыр! Аьли ойын кызыклы болар! Биз де ясларга караймыз-биреви арыксымал, орта бойлы, тири, каслары яйылган, оьзи де бек шат коьнъилли. Аьне сол яс Гамзат болып шыкты.

Сосы яслар келгенде биз оларга орынымызды бердик – ол сыйлав эди. Мокринский соьлеги Гамзат пан ойнап баслады. Аьли ким енъгенин билмеймен, тек олар турдылар эм шахматы яптылар. Сол заман Мокринский Гамзатка карай берип:

– Яшавлар калай? Не затлар язасынъ? – деп, разы коьнъили мен сорап алды.

Гамзат йорыгына сарк-сарк этип куьлди де:

– Язамыз эм дуныяда яшаймыз Василий Михайлович! – деди.

Сонъ тербиялавшы мага карады:

– Анвар-Бек, сен муны ман таныс бол! Ол бизим Гамзат. Гамзат Аджигельдиев, оьзи ятлавлар язады. Яс шаьйир, сен де язасынъ, – деди.

Гамзат мага тигилип карады да:

– Не яхшы! Таныс болайык, мен Гамзат! – деди. Эм йорык окына мени йылы кушаклады.

– Кая, бир ятлавынъды сама коьрсетши мага! – деди Гамзат, йигерленип.

Мен экинши шарлакка коьтерилдим эм сол замангы «Кызыл Байрак» газетасын аькелдим эм ога ыслаттым. Гамзат мине сыдыларды эситтирип окыды:

Дерт таркатар язгы шак,
Коьнълим яркын юлдызда,
Сылув юзи кардан ак,
Коьзим калды бир кызда!.. Эм токтады. «Машалла! Машалла!» – деди. Язбага керек. Эндигиси калган ятлавларынъды да мага коьрсетерсинъ, заман болар! – деп, аманласты да интернаттан шыгып кетти...

Соьсиз де, онынъ «Машалла!» деген соьзи мага ярады эм коьнъилимди коьтереди. Не десе де, ол меннен алдын язып келеятырган эм баспаланатаган яс шаьйир. Сонъ ол мага сен редакцияда Куруптурсын Оразбаев пен байланыс тут. Ол бизге керек эм коьмек этер дегени аьли де кулакларымда тек янъыда айтылгандай болып сакланады. Онынъ сол соьзлери сонъында акыйкат та болып токтадылар дер эдим.

Ол биринши йолыгыс. Ол тап муннан 60 йыл артта болган болса да, мутылмайды. Эм меним эсимде тап буьгуьнгидей болып сакланады.

А. Култаев, шаьйир.

Шаьйир болып тувган эди...

Бекеркетли ногай шоьли коьп зейинли язувшыларды эм шаьйирлерди, йыршыларды эм композиторларды, суьврет ясавшыларды эм аьлимлерди кызганмай дуныяга берген демеге керек. Мине бир нешеви: куруптурсын Оразбаев, Джалалдин Шихмурзаев Кадрия Темирбулатова, Бекбийке Кулунчакова, Анвар-Бек Култаев, Сраждиин Батыров, Асият Кумратова, Яхъя Кудайбердиев, Сейдахмет Рахмедов, Мурат Авезов, Коьшманбет эм Коьшали Зарманбетовлар, Солтахан Аджиков, Даниял Кыдырныязов эм коьп баскалары. Солардынъ ишинде эм Гамзат Аджигельдиев те.

Гамзат Юсуп улы Аджигельдиев 1939-ншы йыл 21-нши декабрь куьн Дагыстандагы Ногай районынынъ Орта-тоьбе авылында тувган. Элге кыйынлык келгенде ога толмаган эки яс эди. Кавга аьр бир аьелге кайгы аькелди: аналар улларын йойып, балалар атасыз калып, оьксизликти коьп аьел шекти демеге болармыз солардынъ бириси Гамзат эди. Етим калган Гамзат детдомда, интернатларда тербияланады. Ол мектебти етимисли кутылып, аьскерге йол алады. Ама балалай оны кыйнайтаган зат бар эди. Ол – поэзия. Мектебте каьлемин колга алып, биринши ятлавларын язып баслаган. Аьне соннан бери, дуныядан тайганша, каьлемин колдан туьсирмеген. Гамзат Аджигельдиев аьскерден сонъ, партийный школады кутарып, Москвадагы Максим Горький атындагы Литература институтына туьседи.

Тоьгерегинде онынъ атаклы шаьйирлер, язувшылар эм критиклер. Олардан усталлыка уьйренмеге шалысады.

Гамзат Аджигельдиев – шоьл баласы. Шоьлде тувган шоьл акында язбай болама? Ол «Шоьллигимнинъ тавысы», «Сен, шоьллигим, тап Кавказдынъ сылувы», «О, сен, ерим, бек уьйкенсинъ, билемен», «Шолпан юлдыз» деген аьлемет ятлавлар, эм «Ер», «Канатланган» эм баскалай ийги дестанларын язып калдарган.

Гамзаттынъ яратувшылыгын билген, окыган аьдем оьз ойын айтпай болмайды. Сондай болып, совет ногай адабиятынынъ негизин салганлардынъ бириси Муса Курманалиев язады: «Онынъ аьдемшилиги, коьнъил байлыгы оьзин баскаларга суьйиндиреди. Яс поэтимиз Гамзаттынъ азгана оьмиринде язган асарлары бек терен ойлы, ширин тилли».

Гамзат Аджигельдиевтинъ язган ятлавларынынъ темасы да туьрли. Ана, ата завкын коьрмеген Гамзат, юрегинде калган ярасын ятлавына тоькпеге шалысады:

Меним шашым сеникиндей агарды,
Сен оьстирдинъ, йылув берип койныъда.
Алшы, анам, тек юректинъ яслыгын –
Ол болмаса уьйкен борыш мойнымда.

Лирика ятлавлары автордынъ суьйимге эм суьйип билгенлерге багысланган. Ол оьзи яшавында уьйкен, таза суьюв излеген аьдемге усайды. Ама ол суьйген аьдеми оны коьп анъламаган эм соннан себеп онынъ бир кесек ятлавлары мунълы болганы да. Касында язганларына сый берип, керек заманда таянмага аьдеми болмаганы, ялгызлыктан юреги сызлаганы мине ятлавларында коьремиз: «Бер колынъды», «Ялгыз терек», «Излеймен сени», «Кеше ятсам юрек сызлай-

ды», «Озып кеткен яслыгым», «Ялы турна».

«Урланган суюв». Бу соьзде кайдай уьйкен маьне бар. Ким урламага болады суьювди? Тек халктынъ басыннан кеткен кавга.

Оьзи оьлди. Суьюв калды эркинде.
Согыс майдан ол суьювге боьлинди.
Куьлле коркты. Ажал кашты суьювден
Ол суьюге бас коьтерди оьлгенлер, –

дейди шаьйир «Уралган суьюв» деген дестанда. Шаьйирдинъ 80 йыллыгы да етти. Оьзи язгандай:

Йыравлардай йок ша меним такпагым,
Мен язаман халкым йырлап юрсин деп.
Йыр язувдан мен излеймен сокпагым,
Сокпак мага йол ашкысын берсин деп...

«Аьр ятлавда юрегимнинъ йылувы» деп бир заман Гамзат айткан соьзлер халкка шаьйирдинъ суьйимин, таза юрегин шугыл еткерер деп сенемиз, аьр бир ногай уьйде онынъ китаби оьзине сыйлы орын табар деп сенемиз! Гамзат яшайды эм аьли де бизи мен яшаяк!

Шахидат Курмангулова,
филология илмилерининъ
кандидаты.

Гамзат **АДЖИГЕЛЬДИЕВ**

Туьпсиз йылга

Сени минен йолыкканда кешеде,
Кавказ тавдан бийик болып мен юрдим,
Айткан соьзинъ ялык экен неше де,
Сол соьзинънинъ салган отын мен билдим.

Биз экевмиз Кавказ тавдынъ басына,
Суьйген куьнде шат куьлки мен еткенмиз.
Шешек шашып сол тавлардынъ касында,
Окымага айырылып кеткенмиз.

Кайтып келсем – шешекейим саргайган,
Юрек шешип болалмадым мен ога.
Сонъ, булыттан кара болып мунъгайган,
Тав басыннан туьстим туьпсиз йылгага.

Уры

О, суьйгеним,
Таза эдинъ суьттен де,
Анам мага
Янын косып береген.

Буьгуьн болса
Авыр тийдинъ сутан да,
Мени дайым
Уры этип коьреген.

Сен айтасынъ:
Урладынъ деп юректи.
Йок, ялган соьз,
Тас юреклер алынмас.

Ондай юрек
Суьйимликтен эректе,
Суьювиме
Ондай юрек салынмас.

Тек билемен:
Сен урладынъ уйкымды,
Кешелерде
Яптырмайсынъ коьзимди.

Сен урладынъ
Тартып меним тилимди,
Айттырмаска
Суьемен деп соьзимди.

Ак турналардынъ фестивали

Дагыстаннынъ халк шаьйири Расул Гамзатовтынъ тувган куьнине багысланып аьр йыл сайын ЮНЕСКО эгидасы астында ак турналар куьнлерининъ халклар ара гамзатовлык адабият фестивали оьткериледи. Быйыл 33-нши кере оьткерилди. Демек, 2019-ншы йылдынъ 6-ныш сентябрь куьнинен алып 10-ншы сентябрьге дейим Махачкалада, республикадынъ калаларында эм районларында да. 6-ншы сентябрь куьн шатлыклы аьлде Расул Гамзатовтынъ эстелиги касында шатлыклы митинг оьткерилди. Соны ман ак турналар куьнлерининъ халклар ара гамзатовлык адабият фестивали ашылды. Сосы куьн Расул Гамзатов атындагы республикалык миллет библиотекасында «Тувган еримиздинъ уллы шаьйири» деп аталган шарасы оьткерилди.

Айтып озайык, 8-нши сентябрь куьн асылында энъ де кызыклы куьн. Сосы кьун шаралар эртенъги шактан алып кешке дейим болды. Демек, Таркий тавынынъ туьбиндеги Расул Гамзатовтынъ эстелигине, солай ок каладагы эстелигине шешекейлер байламлары салындылар.

Оннан сонъ фестивальдинъ ортакшылары эм кала яшавшылары болып Ленинши комсомол атындагы паркында аьскерши босатувшыдынъ эстелигининъ касында шатлыклы митингте ортакластылар. Сонъ болса конаклар эм кала яшавшылары Расул Гамзатовтынъ уьйине барадылар.

Кеште каладагы театр поэзиясында «Россиялык поэзиясынынъ кешлиги» деген шара оьткерилди. Аьдетке кирген кепте, 9-ншы сентябрь куьн, шарадынъ баьри де ортакшылары Приморская конак уьйиннен Гуниб-Хунзах районларына эм Дербент каласына йолландылар. Онда олар районлардынъ эм каладынъ яшавшылары ман йолыгысадылар эм олардынъ алдында шыгып соьйледилер. Шаралар кызыклы оьттилер.

С. Култаева.

Шарадан коьринислер.

Окып кара... Алал дослар

Расул коьп предметлерден экиге окыйды. Тек не пайда, оларды ийги белгиге туьзэтейим деп, эсине келмейди, яде этпеге де суьймейди.

Онынъ досы Магомед онынъ акында ойламай болмайды. Неге десе сынавлар келеятыр эм ол тагы да осал белгилер алмага болаяк эди. Эм Расулга коьмек этпеге деп токтады. Ол ога янасты эм катырып айтты:

– Сосы куьннен алып биз бирге дерислерди этемиз. Анъладынъма?

Расул саьат сайын не ди бир сылтав тавып, Магомедтен айырылмага суьетаган эди. Не зат ойласа да, алал досын алдатып болмады.

Магомед досын бек суьеди эм ол да ондай болып ийги белгиге окыса экен деген ой ман катнасады. Эм ол досы Расулга эки соьздинъ биринде айтып алады:

– Сенде экилер бар. Аь сен ога маьне бермейсинъ. Олай этуьв ийги тувыл. Йылдынъ ызында сынавларды кайтип береексинъ, билесинъме? Билиминъ йок!

Дерислер биткенде Магомед Расул уьйине келди. Олар колларына математика учебнигин алдылар. Магомед ога айтты:

– Математика – бек авар предмет. Басыннан басламага керек болар бизге...

Заман кетти эм балалар математикады уьйренип алдылар. Эндигиси олар баска предметлерди уьйренетаган болдылар. Магомед аьр заман Расулга керек еринде айтып та турады.

– Сен билмеген предмет йок, – дейди Расул Магомедке эки соьздинъ бирисинде. Балалар куьн сайын бирге дерислерди этедилер эм тамамы да яман тувыл. Бир юмадан математика предметиннен тергев иси болды. Магомед коьмеги мен Расул ийги белгисин алды. Ийги белгиди коьрип. Магомед эндигиси суьйинди.

– Эгер дейим биз куьн сайын бирге дерислерди этсек, тавды да авдырмага болаякпыз, – деди Магомед Расулга коьнълилин коьтере берип.

Аьне сол заманнан алып Расул ийги кепте дерислерин оьзи этетаган болды. Ама досы Магомед аьли де керек еринде не этпеге керегин айтады эм этип коьрсетеди.

Йылдынъ ызында Расул, досы Магомедтинъ коьмеги мен, баьри предметлерден сынавын ийги йосыкта оьтти. Аьне олар сондай дослар деп баьри де айтадылар.

Аьзирлеген С.Култаева.

Халкымыздынъ туьрли аьдет йырларыннан Ала болсанъ...

Егим алсанъ
Кери ойсыз туьеди ал.
Каядан коьселейин онъласанъ,
Югинъди кырда калдырмас.
Аргымакты терен кирип
Сайлап ал,
Ерекккенде атланмага ойласанъ,
Шапкан куьнде кыйналмас.

Савым алсанъ,
Эш ойланмай биеди ал,
Кайта-кайта савсанъ да,
Салкын туьспей сув алмас.
Шыктажынъа керек уьшин
Койды ал.
Коьк оьленде отласанъ,
Кеше-куьндиз де баксанъ,
Казанынъда
Калжанъ сенинъ сув алмас.

Кара тувар тап алтын,
Суьйсенъ кайта етесинъ,
Арыганда, талганда
Кемсинмесенъ минесинъ,
Юк тасыяк заманда,
Тутасынъ да егесинъ,
Ол айваннынъ бавыры,
Суьт агыма – кенъ булак.
Муьйизиннен етесинъ.
Энъ яманы сол онынъ,
Тезегин шырак этесинъ.

***

Я кудайым онъласын,
Койынъ эки козласын,
Сегиз туьенъ боталап,
Сегиз келин комласын,
Кыпшактынъ биесин берсин.
Найманнынъ туьесин берсин,
Кудайым-алла бай кылсын,
Доьрт туьлигинъ сай кылсын.
Кетпес даьвлет берсин,
Мырадынъ асыл болсын.
Асынъ, асынъ, басынъа,
Берекет берсин басынъа,
Боьденейдей йоргалап,
Наьсибинъ келсин касынъа.
Оьзимизге тилейик аманлык,
Кисиге тилемейик яманлык!

Баспага аьзирлеген Ан.Култаев.

Аскербий КИРЕЕВ

УЬЙКЕНСИМЕЕК БОЛСАНЪ

(хабар)

Каралдыдагы куьреге терекке суьелип, кишкей Рамазан сылкылдайды. Онынъ шымдай кара коьзлериннен коьзяслар тоьп-тоьгерек бетине тыгырадылар. Ол бетин енъи мен суьртеди, кене де сылкылдавын токтаалмайды.

– Неге йылайсынъ, бирев сокты-ма? – деп, мунынъ касына карабоpан, юкка юзли кызалак келип, сорады.

– Аьше...Аь...Не... Кайырбек, – деп Рамазан сылкылдай берди, – мени коймайды. Биз куьн сайын оны ман бирге ойнаймыз эм аьр заманда да оьзи тамада, я командир болады. Мага анавын эт, мунавын эт дейди, этпесем-согады. Мен...Мен де командир болып болаякпантта, тек...ол оны суьймейди, – деди Рамазан сылкылдавынынъ арасыннан тегаран бир.

– Сенинъ атынъ кимди?

– Рамазан!

– Аьше, энди биз экевмиз ойнармыз, аьруьвме?

– Мен...Мен Кайырбектен. Ол меннен уьйкен.

– Коркпа, энди ол сага тиймес, мен якларсарман, экевимиз оны енъип болаякпыз тувылма? – деп кыз Рамазаннынъ колыннан ыслады.

Рамазан маштак бойлы, тымалак кувыршактай, яс эди. Ога тек доьрт йыл болган. Ол, басын коьтерип, бойлы кызга карады.

Экинши куьн Кайырбек ойнап турган Рамазан ман Тамарадынъ касына келди. Онынъ коьзлеринде ашувлы отлар бар эди.

Ол экевине карап:

– Меним каралдымда соравсыз неге ойнайсынъыз? – деп еликти.

– Каралды ялгыз сенники тувыл, – деп Рамазан юрексинди.

– Туьнегуьн берген «Май калакайым» аз болдыма? Соьле сага тагы беремен, – деп бу Рамазанга карап адымлады. Ама сол саьатлей ок, онынъ алдында карсы Тамара ушып турагалды да:

– Бир тийип те карашы! – деди.

Кайырбектен бираз бойлы коьринеди.

– Тай алдыдан, тийгенде-ушып кетерсинъ, – деп бу адымлаяк болып эди, ама Тамара тагы да мунынъ йолын бувды.

Кайырбек колы ман кызды ийтеди. Кыз бираз шайкалды. Ама йыгылмады.

– Сен тоьбелескиш болсанъ, маь сага... – деди де Тамара Кайырбектинъ шашыннан сермеп ыслады. Уьндемей турган Рамазан да арттан келип Кайырбекке ябысты. Булар тоьбелескишти тагы да бек туьймишлеек болар эдилер, тек коьнъысы Муслимат-абай оларды айырды.

Кайырбек уьйине эки коьзиннен яс тоьгип кетти.

Соьйтип бир неше куьн озды. Рамазан да энди ога тынъламайды. Ол эректен Тамара ман Рамазаннынъ ойнавларына сукланып карайды. Не этпеге керек?..

Кайырбек, мунъайган шырайлы болып, кыз бан ястынъ касына келди:

– Мен де сиз бен ойнайымтагы? – деп буларга ялбарып тиледи.

– Эгер сен уьйкенсимеек болсанъ, – деди кыз, – эм командир болып айырылган Рамазанга тынъласанъ.

– Аьруьв, – деди Кайырбек, тоьмен карап.

Лев ТОЛСТОЙ

БИР КИСИ ТАСТЫ КАЙТИП ТАЙДЫРГАН

(басня)

Бир каладынъ ортасындагы майданында уьйкен дегенде уьйкен дегенде тас яткан болады. Сосы тас бек коьп ерди бийлеген эм кала бойынша юрмеге уьйкен буршавын берген. Инженерлерди йыядылар эм олардан бу тасты кайтип тайдырмага кереги акында сорайдылар. Оны тайдырув неше маьнет болмага кереги акында сорав этилинген болыпты.

Бир инженер булай дейди: тасты кесек–кесекке боьлмеге керек эм соьйтип тайдырмага керек. Оны тайдырув сегиз мынъ маьтнетке олтырмага болар. Баска бир инженер болса, тас астына каток салмага керек эм соны ман тасты баска ерге коьширмеге керек деген.

Оларды тынълап турган бир киси булай деген:

– Мен тасты тайдырарман эм соны уьшин юз маьнет аларман.

– Оннан сен оны кайтип тайдырмага боласынъ эм кыйынынъ уьшин неге юз маьнет аласынъ? – деп, сораганлар. Сонда соьлеги киси оьзининъ явабын булай деп берген:

– Мен тастынъ янында ок уьйкен терен шукыр казарман. Ога тасты тасларман эм калган ерин туьзлеп коярман.

Соьлеги киси оьзи айткандай этип, тастынъ янында уьйкен эм терен шукыр казады эм ога тасты тыгыртып йибереди. Тоьгерегин туьзлеп таслайды. Эткен куллыгына тек юз маьнет алады. Тек ийги ойы эм эткен ийги иси уьшин сол кисиге тагы да юз маьнет берген, дейдилер.

Коьширген С.Култаева.

Балалар яшавдынъ куьези

Ногай районнынъ Теркли-Мектеб авылынынъ «Ногай Эл» балалар бавы аьр бир байрамга йыл ишинде ийги аьзирлик коьрип келедилер. Аьр бир байрам балаларга шатлыклы аьлде озады, сол шараларга тербиявшылар уьйкен куьш саладылар. Сондай озган кызыклы навруз байрамына багысланган оьзгеристен бу суьвретлер.

Сергей АКСАКОВ

Анадынъ суьйими

(хабар)

Меним аьлим яманнан яман бола берди. Талма маразым йыйы-йыйы тутып, узакка созылатаган болды: астан да тыйылдым. Куьннен-куьнге саргайып аза бердим. Окувдан да коьнъилим кайтты, мага тек бир уйкы тынышлык береди. Энъ сонъында мени больницага салдылар. Мени онда бек аьруьв орынластырдылар: куьшли авырувларга деп белгилеп койган айырым боьлем бердилер: ол уьйде мени мен бирге больница куллыкшысы орынына салынган Евсеич агай конатаган эди.

Анам, Казаньнан сонъгы йол кайтып кеткенде, эгер мен авырсынып койсам, билдиреегине Евсечике ант эттирген эди. Берген соьзин ол коьптен ерине еткереегине аьзир эди, ама оны аьр заманда баскалар токтатып турдылар. Энди ол биревге де карамай, оьз акылына коьре этеек болды: ога, язып болатаган агайлардынъ биреви, яс барин авырды, оны больницага яткардылар деп, уьйге йибермеге хат язып берген. Бу хаттынъ меним атам ман анама ясын соккандай болганын анъламага керек. Хат йолда узак калып, язлык батпаклы заманда авылга келген. Москва касындагы яшавшылар оны анълап та болмаяклар: йолда абытлаган сайын батасынъ, ойкыл ерлерде сувлы кар бар, юрип болмагандай йол эди. Меним анамды бир затта токтатып болмаган: сол куьн ок ол оьзининъ куллыкшысы Парашады эм онынъ яс эри Федорды алып Казаньге шыгады. Йол бойы авыл-авылда атларын авыстырып, аьдетше бирер аьдем олтырып, савлай юк доьртинши шанага тиелген, тек солай этип аста акырын алдыга юргенлер. Апрель айынынъ яртысына дейим созылган этренъги аязлар ерди бираз катырып алган.

Он куьн дегенде анам Кама бойындагы Мурзиха деген авылга етип калган. Бу авылдан алып уьйкен почта йолы болады, юруьв колайланады. Болса да Муризихадан, Казаньнен 80 шакырымда болган Шуран авылына Камады оьтип шыгув керек эди. Кама аьли де бузы калкып коьгерген эди. Озган куьн шана ман оьтпеге коркып, почтады коьтерип шыгармага болганлар. Ама озган туьн ямгыр явды эм анам ман онынъ йолдаслары Камадан шыгармага бир киси де разы болмады.

Анам амалсыз болып Мурзихада конды, кешигип каларман деп коркып, ол авыл бойлап уьй-уьйден юрип, ийги деген кисилерден, оларга оьзининъ аьлин айтып, йылгадан коьшируьвшиге болган затын берек болып, ярдам этуьвлерин тилеп юрген. Ана коьнъилин анълаган йигерли аьдемлер табылып, эгер туьнде ямгыр явмай эртенъликте бир аз бузлатса, аргы якка бир кавыфсыз шыгарармыз, акына оьзинъ не берсенъ, сога разымыз деп соьз бергенлер. Ана оларга, уьйкен муьсирев этти. Ел эсип, булытларды ян-якка таралтты, танъ алдында йол курып, тогайлыклардан уьстин юкка буз бийлеп алды.

Танънан ок, Кама бойында оьсип, оны яхшы билген алты балыкшы яс, аьр бириси колларына таяк яде багор

алып, ийинлерине енъил юклер асып, аякларына этиклер кийген эки хатынды колларыннан ыслап эм йылгады яхшы таныган бир йолдасларын, йолды терген барув уьшин алдыга йиберип, йолга шыктылар. Йол тувра болмаганга, уьш шакырымлар юрмеге керек эди.

Эки суткадан сонъ, анам Казаньге етип, бир конак уьйге токтаган эм ярым саьаттен ок гимназияга етискен...

Анам келип киргенде, мен калай суьйингенимди айтпага соьз де табалмаякпан эм соьйлемге мойныма да алмайман. Ол йолда кыйналып сол шаклы азган, танып та болмаяк, ама ол баласынынъ оьлмегенин, кайтара ийги болганын коьрип, онынъ коьзлери суьйинишли кепте йылтырадылар. Ол арымаганлай, шат болып коьринди. Мен де суьйинип, тоьгеректе не болаятканын коьрмей, кишкей бала колларым ман анамды кушаклап, йибермей узак заман турдым. Тек коьзлеримнен куванышлы коьзяслары тыгырып агатаган эдилер. Анам оны коьрип, мени тагы да йылы кепте кушаклады...

Орысшадан коьширген
С.Култаева.

Куьн айдынъ кардашы

(Эртеги)

Бурын заманда бир Шаьвдик-аьжи деген бай болган. Ол яз аслыкларын йыймага Савкат деген бир ярлы ясты айына он бес мерке бийдайга ыргат этип ыслайды.

– Бир айдынъ ишинде баьри куллыкымды да кутылтарман, – деп Шаьвдик-аьжи яска бир де тыншаймага мырсат бермейди экен.

– Асынъды ишип болдынъма, балам! Куьнинъ кетпесин, юре бер, куьн де айдынъ кардашы, – деп токтавсыз айтады ога бай.

Мунынъ булай баьри куллыгын куткараяк болганын анълап, Савкат:

– Кайгырмас, ери келгенде мен де «Куьн айдынъ кардашы» экенин коьрсетермен, – деп юреди экен.

Шаьвдик-аьжидинъ аслыгы йыйылып кутылып Савкаттынъ куьни битип, бу Шаьвдик аьжиден бийдай алмага келгенде:

– Бизде мерке йок, бар, балам, конъысылардан мерке аькел, бийдайынъды берейим, – деди бай Савкатка.

Савкат, мерке орынына боькше аькелип, Шаьвдик-аьжиге:

– Мерке таппадым, аьжи агай, таппасам да кыйын тувыл. Куьн айдынъ кардашы болгандай, боькше де меркединъ кардашы, соны ман оьлшеп берегой, – деди.

Боькшеди коьрген байдынъ коьзи батлады, ама эткендей амал йок: Савкат оны оьзининъ соьзи мен енъди. Сонынъ уьшин ол бир затта айтпай, Савкатка он бес боькше бийдай оьлшеп берди.

Савкат бийдайын алды эм суьйинип йолына туьсип те кетип калды...

Анвар-Бек КУЛТАЕВ

Балалар уьшин

Эки шипий

Кишкей азбардынъ ишиндеги ясыл оьлен арасыннан тавык оьзининъ кишкей болган балаларын излейди. Олар экеви де бек ыланъкалы эдилер. Бир ерде токтап турмайдылар: онда-мунда шабадылар. Анасы «Ко-ко-ко!» деп, оларды йоклайды эм еринде тураалмайды. Эндигиси куьннинъ коьзи де оьз уясына кетпеге алгасайды. Заман келеятыр ятпага да. Анасы тагы да балаларына «Ко-ко-ко!» деп, кайтарга уьй бетине шакырады.

Балалары анасы айтканды эситпейдилер: ойнайдылар эм тагы да куьшли кепте шабадылар. Сонъ олар оьленнинъ бир муьйисинде куртты коьре калдылар эм ога баьриси де косылып ябыстыллар. Бириншиси бу «Меники!» деп, кышкырады. «Йок, сенники тувыл!» дейди ога экиншиси...

Олар бир-бири мен урсысканша, бир-бири мен эрискенше, бир-бирин онда-мунда ийтегенше, курт ериннен кетип те калмаспа. Соны ман бириси де куртты ысламады эм бириси де оны ашамады. Болмаган да олар эндигиси анасын излеп баслайдылар.

Бираз сама карап тур...

– Мен эндигиси уьйкен болганман. Мен эндигиси окып эм санап та боламан. Мен тигип те уьйренгенмен. Бебеме кишкей коьйлек тиккенмен. Коймасанъыз, унды оьзим ийлеймен. Туьсте бебеме лакса да асканман. Анам йок болса, эшкиди де оьзим саваман-мине мен кайдайман! – дейди мактана берип, кишкей Казинет. – Баслайды: – Мен эндигиси мектебке бармага суьемен. Яттан ятлавлар билемен. Аскербий Киреевтинъ ятлавын балалар бавында окып савга да алганман!..

Атасы кызынынъ айтканын тынълайды эм булай явабын береди: – Ярайды, балам! Ол бек яхшы. Мен оны ийги билемен. Тек сага аьли де эки йыл карамага керек болар. Сен биринши кере биринши класска барарсынъ. Мектебке мен оьзим аькетермен!

Ак козылар

Ак козылар эндигиси кышкырып аладылар: – М-э-э-э! биз оьзимиздинъ буйра юнлеримизди кыска деп аьзирлеймиз! Олар бизди сувыктан саклаяклар! Азбарда ятып тураякпыз! Сарай ишине кирмеекпиз! Онда анамыз оьзи ятсын!

Оны эситкен кишкей кызалак Азинет булай деп явабын берегн: – Сизинъ ийги эм юмсак юнинъизден анам мага шорап соккан, шарф эткен. Эндигиси сол юнлерден мага боьрк эм явлык сокпага аьзирленеди...ак козылар уьндемейдилкр, карап калганлар. Азинет болса, козыларга карап болып, анасынынъ янына барып олтырган.

Тетейдинъ казлары

– Казыларым! Казыларым!

– Даь-даь-даь!

– Сиз уйкламай турасызба?

– Га-га-га!

– Сизинъ бурынгы несил го-го-го деп, Римди аман акалганлар. Аь сиз неге тагы кышкырып турасыз? – дейди тетей де, оларды бираз тыныш этпеге суье берип.

Сонда аьли тыныш болып битпеген казылар тагы кышкырып баслайдылар:

– Аьй, тетей, аьй, тетей! Га-га-га! Биз яшавды суьемиз! Ол бизге бек баалы.

Сонды ясы уьйкен казы булай деген:

– Сизди конак бар экен. Тек биз казанга туьспеге суьймеймиз. Биз бизим тетейимизди суьемиз. Биз бизим кенъ авлакты суьемиз. Ондагы ясыл оьленди суьемиз!

– Га-га-га! – дейдилер эм авлакка карап шавыл кетедилер...

Тенъиз ягасында

Мурзав деген кишкей кеде тенъиздинъ ягасында олтырган. Эм ол коьзлерининъ карасларын тенъизге йиберди: онда кайыклар толкында онда-мунда козгаладылар, ойлаяксынъ, не дир бир якка бармага алгасайдылар...Олардан узак болмаган ерде пароходлар оьзлерининъ сеслерин каты кепте шыгарадылар эм трубалардан шыккан туьтинлери де коькке карап созыладылар. А чайкаларша! Олар канатларын кенъ кепте яя берип, толкынларды кеседилер эм авызларына салкын сувды аладылар. Оьзлери бек коьп-тамам йыйылыскан булытлардай болып токтаганлар. А сеслери ше? Оларды эситпеге ким де суьеек!

Мурзав кеде сол затлардынъ баьрисин де кишкей коьзлери мен коьреди эм суьйинеди. Бек оьктемсийди. Баьри коьрген затларын тептерине суьврет этип ясайды эм уьйине барганда, оны ата-анасына эм мектебке барганда окытувшысына эм окувшыларга коьрсетеек.

...Аьне сол уьшин сув ягасында бир неше саьатлеп олтырмага эринмейди. Эндиги тенъиз онынъ досы болып токтаган...

Анвар-Бек КУЛТАЕВ

Козы

Эрте турып
Шыктым азбар алдына,
Коьз тасладым
Койлар яткан сарайга.
Бирден ме-э деп
Сес янасты касыма,
Сескенгеннен
Мен урындым казыкка.

Сонъ карадым:
Коьрдим кишкей козыды.
Оьзи ап-ак,
Юкка аяк, арыкай.
Янасады
Эм анасы ялайды:
Ойлаяксынъ:
Бал ягылган калакай.

Козы десенъ
Коьрген кимик мени де,
Йылтыраган
Кишкей коьзин караты.
Сол заманда
Баска болып оьзим де,
Коьнъилим оны яратты.

«Аявлым!» деп
Алдым оны колыма,
Эм йылыттым
Коьйлегимнинъ ушы ман.
Ол тынълады.
Ашувы йок ойында,
Силкип койды,
Алды наьзик колы ман.

Оьсер козым,
Шавып кетер ел кимик,
Шанъ коьтере
Уьйкен шоьлдинъ шетинде.
Ога карап
Суьйинермен мен оьзим,
Энди кезек
Тетейиме келгенде...

Йыл тамамлары

Кетип бараятырган йылда халкымыз Уллы Енъуьвдинъ 74 йыллыгын белгиледи. Сол енъуьвге багысланган коьп туьрли шаралар оьткерилдилер. Сондай шарадынъ бириси Карашай-Шеркеш оькимет университетинде уйгыланды. Ол 9-ншы Савлайроссиялык излев куллыклар конкурсы эди. Онда Ногай районнынъ Терекли-Мектеб авылынынъ Кадрия атындагы орта мектибининъ окувашысы Рукият-Ханум Акимова катнасып, биринши орын бийледи, 1-нши степеньли дипломга тийисли болды. Рукият-Ханумнынъ етекшиси В.Б.Абулсаметова эди.

Сондай уьстинликлерди энди йыл да окувшыларга йораймыз.

С.Майлыбаева.

Диплом

I СТЕПЕНИ

ректората

Карачаево-Черкесского государственного университета имени У. Д. Алиева и оргкомитета IX Всероссийского конкурса научно-исследовательских работ учащихся средних образовательных учреждений, посвященного 74 - годовщине Победы в Великой Отечественной войне,

награждается

Акимова Рукият-Ханум Аджиниязовна,

уч-ся 9 класса МКОУ «Терекли-Мектебская СОШ им. Кадрии» Ногайского района Республики Дагестан.

НИР на тему: Профессиональное самоопределение старшеклассника и потребности рынка труда.

Научный руководитель: Абдулсаметова В. Б., социальный педагог.

Ректор Т. А. Узденов

Аминат **АБДУЛМАНАПОВА**

Ийттинъ кайгысы

(хабар)

Меним терезелерим автомагистралга карайдылар. Оннан саьат сайын юзлеген машиналары ювырып оьтедилер. Олар да туьрли боладылар: юк тасыйтаган, оьзлери эки шарлаклы уьйлерге усайдылар. Олардан баскалай туьрли маркалы автомашинлары да аз болмайдылар. Пассажир тасыйтаган газельлери меним тереземнинъ туьбинде токтайдылар. Шет эллер маркалы автомашинлары болса, аьдемлерге эм айванларга йолларды оьтпеге уьйкен буршавлык саладылар. Бек куьши айдайдылар. Гаишниклер олардынъ ювырувына ондай бир эс те бермейдилер. А аталык маркалы машиналарды болса, тез ок токтатадылар. Коймасанъыз, багажниклерин тергейди.

Мен тереземнен болатаган ювырыска карап турганша, бир иномарка автомашинасы орам ман баратаган ийтти урып йыкты да койды. Оьзи токтамай, кетип те калды. Соьзсиз де, ийт аьдем тувыл. Ол кимге керек? Ийт еринде турып болмайды, онда-мунда айланады, канъсыйды. Сонъ ол йолдынъ шетине барып ятып та калды. Бир кесек заман ашувлы кепте сесин шыгарып та турды. Белки, оьлмеге болаяк болар... Сонъ ынъыранды.

Каравсыз калган ийтлерге кеделер де яшав бермейдилер: биревлери тас таслайдылар, баскалары таяк оларга атадыылар. Аьши ийт кимге барып не зат айтсын? Ким суьйсе, ийтке оьзининъ катылыгын коьрстепеге шалысады. Ол катылык кайдан келген?

Тек бизим конъысы куртка аьр заман орамда юрген ийтлерге ас бермеге суьеди. Менимше, ол ялгыз яде айванды суьеди. А ийтлер болса, ят ийтлердинъ куьшиклерине де карайдылар. Оларды тасламайдылар. Мине уьшинши куьн сосы ийт йол ягада ятыр. Не шаклы аьдем йолды оьтеди эм биреви де ога эс бермейди. Ийт оьлген эм оннан яман ийис те шыгып баслаган.

Мен болмаганда колыма казгыр алдым эм ийттинъ уьстин кум ман яптым. Соьйтип бир куьн кетти.

Экинши куьн мен йолды оьтпеге шыкканда тамашага калдым. Кимди бирев ийттинъ басыннан мен таслаган кумды алып таслап койган. Аьши оны ким этпеге болаяк экен?! Анълайтаган затым йок. Кеште, аьдемлер уьйлерине кирип баслаганда, мен тагы да ийттинъ уьстин кум ман явып тасладым. Тагы да кеше бирев онынъ уьстин ашып таслаган. Белки, бирев мага селеке эте болсаша? Сонъ астакырын тереземнен карап турдым. Ким оны этпеге болады деп. Ийттинъ тислери де коьринеди эм коьзлери де бийик коьккe караганлар. Оьзек те, булай карамага бек авыр эди. Аьши ким ога карайды аьши? Мен сав кеше терезе басында олтырдым. Коьзим болса, тек ийтте.

Туьн ортасында сосы ерге бир яс ийт бизим азбардан янасты. Ийттинъ касына олтырды эм оны ийискеледи. Сонъ басын йогарыга коьтерди эм бирден улып баслады. Халкта бир айтув бар: ийт улыганы ийлиликке ту-

вып деп. Кимди бирев оьледи яде бир осал зат болады деп.

Тек мен эндигиси баскаша ойлайман. Ийт бир кесек заман улыды эм токтады. Сонъ оьлген ийттинъ касына янасты эм аяклары ман онынъ уьстиндеги кумды шашып баслады. Сонъ онынъ касында ятты эм басын онынъ басына салды. Сонъ тагы да бир кесек заман кетти. Эм соьлеги ийт тагы да улып баслады. Оьзи йогарыга карайды. Ойлаяксынъ, Алладан бир зат тилейди деп. Оьлгеннинъ бетин ялайды эм онынъ уьстиндеги кумды тагы да шашады.

Мен оьз коьзим мен коьргениме бек тамаша болып калдым. Коьзлеримнен эндигиси коьз яслары тыгырып басладылар.

Ким биледи, оьлген ийт соьлеги ийттинъ анасы болатаган болсаша? Белки, онынъ ювыгы болсаша? Яде онынъ бир баласы болсаша? Айтпага, кыйын.

Аьдем оьлген заманда баьриси де келип онынъ кайгысын боьледилер. Сол такыйка мен не этеегимди билмей калдым. Ийттинъ кайгысын калай йосыкта шешпеге керек эм ога кайтип коьмек этпеге керек? Билмеймен.

Сосы такыйка тек сол ийт, мен оьзим эм бийиктеги коьк сосы ердеги кайгыды коьруьвшилер эдилер. Сосы ийтти аявлай эдилер...

Даргин тилиннен коьрширген С.Култаева.

Солтанбек СОЛТАНБЕКОВ,
кумык шаьйир

Билсеньиз, яхшы...

Билесизбе, аявлы балалар! Бир кимик болган неше соьз бар. Тек олар туьрли маьне берeдилер. Аьли биз кумык язувшысы Солтанбек Солтанбековтынъ язып калдырган сондай маьнеде болган бир нешевлерин бермеге суьемиз. Сондай соьзлер мен биз ногай тилинде де йолыгамыз демеге керек. Мине олар:

АГА

– Анам тапкан агайым,
Мага боласынъ ага.
– Кеше, я куьн токтамай,
Йылгалар толып ага.

АЙ

– Билесинъдир оьзинъ де,
Йыл ишинде – он эки ай.
– Кешелер тынык яна
Коькте калкан ярык Ай.

АЛ

– Байрам куьнге салынган
Байрагымыз – кызыл ал.
– Туькенге бара болсанъ,
Мага да бир оьтпек ал.

АС

– Ер алмадан ялкканман,
Ашамага кабак ас.
– Неше де бир аьсирет
Тавыкка бермеге ас.

АТ

– Мине сага пудлык тас
Бола болсанъ, алып ат.
– Калай аьруьв яраса,
Атанъ сага таккан ат.
Машин йокта аларсынъ,
Минмеге бир йорга ат.

АШ

– Ваьре, кулым, билип кой,
Йоьнъкийди курсагы аш.
– Сен меним ювыгымсынъ,
Юрек сырын мага аш.

БАРМАК

– Аьйип тувыл аьдемге
Шакырган ерге бармак.
Анъсыздан бир урынып
Сына койган бас бармак.

КЕСЕК

– Сав куьн ислеп, бек талдым,
Ял алайым бир кесек.
– Тетейиме катыкка
Пыслак та бер бир кесек.

КЕШ

– Аьйиплимен, билемен,
Бу кезекке мени кеш.
– Йолдасыма тынълап мен
Мектебке бардым айлак кеш.

ЯН

– Куслар билбилдир,
Кимге де сыйлы ян.
– Коьк куьлтиресе бирден,
Шыгып кала, коркып ян.

ЙЫР

Орайдады сен койып,
Йырла бизге баьтир йыр.
– Тарлавды сувгарайым,
Татавылды казып, йыр.

Коьширген А.Утеев.

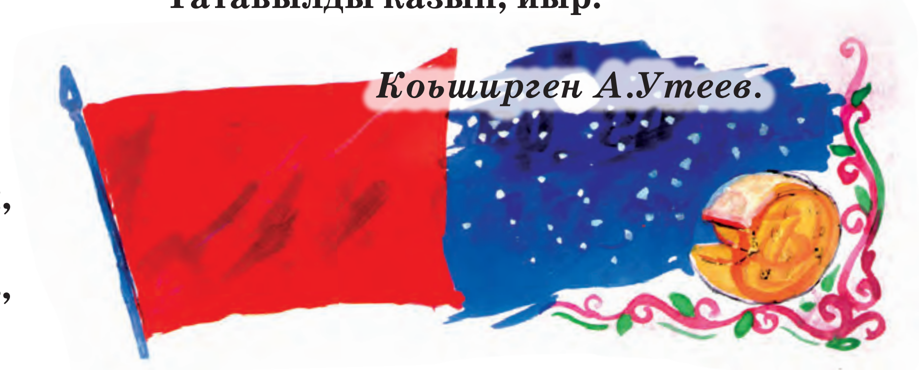

КРОССВОРД

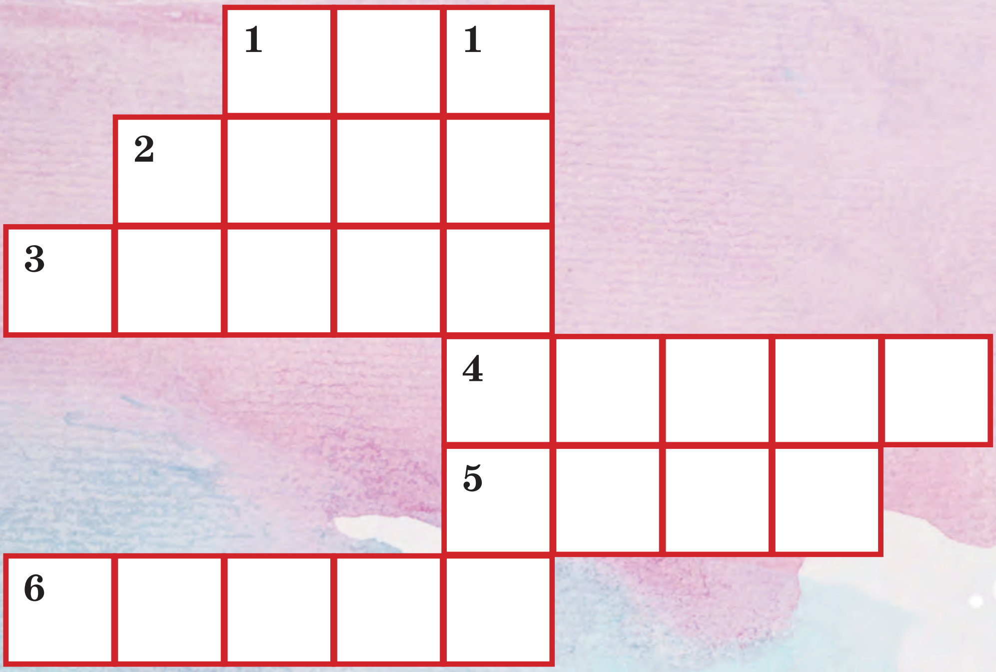

ЙОГАРЫДАН ТОЬМЕНГЕ:

1. Россия еринде сырт бетинде республика.

СОЛДАН ОНЪГА:

1. Шаркынъда туьрли ерлерде оьсетаган зат.
2. Эки яслык тувар мал.
3. Тойларда коьнъил ашатаган аьдем.
4. Ас ашайтаган зат.
5. Аслык
6. Анъ алаты.

Юмаклар

Кызыл, моры, коьк, шыбар,
Ахыр-туьрли туьси бар,
Басларына байлайлар,
Оны кызлар, хатынлар.

Ырызсызда аьдет йок,
Коьн ямавлы бетинде.
Ол болмаса, сыйлав йок,
Йок уялув бир ерде.

Юрт ол, эл ол, оькимет,
Тап анадай ол бизге.
Болса онда берекет,
Наьвмет келер аьр кимге.

Баспага аьзирлеген
С.Култаева.

Соколёнок
Лашын

6/2019

ноябрь – декабрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Министерство информатизации, связи и массовых коммуникаций Республики Дагестан.

Регистрационный номер
серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов **(зам. гл. редактора)**
Т.Зургалова **(отв. секретарь)**
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева **(редактор выпуска)**

Художественный редактор З.Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера А. Самарская
Художник обложки О.Алиев

Формат 60x84 $^1/_8$.
Бумага офсетная.
Уч. изд. л. 3,18.
Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 04.12.2019 г.
Тираж 240 экз.
Заказ № 471.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г.Махачкала,
ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238,
на полугодие - 78432.

Цена свободная.